

Պրոֆ.-դոկտ. Ա. ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՍԱՄՎԵԼ ԱՆԵՑՈՒ ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ՏԻԵԶԵՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

ՀՅ.— Զի՞նչ է իննևտասներեակն:

ՊԽ.— Զինն և տասն մասունսն, որ ամի ամի յաւելու ի լուանէն և ի տասն և ինն ամին լինի երեք հարիւր վաթսուն և մի մասն, երեսուն երեսուն ժամս առնեն և լինին օր մի, որ յաւելու ի վերադիրն ազգաց:

ՀՅ.— Զի՞նչ է վերադիրն:

ՊԽ.— Մետասան աւուրսն, զոր աւելի ընթանայ արեգակն, քան զլուսինն, վերադիր կոչի, որ յամենայն ամի ի վերայ ածեմք, զի հաւասարեսցի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է բազմապատկելն:

ՊԽ.— Յաղագս ժողովելոյ զմետասան աւուրսն ի թերատ իննևտասներեակին: Եւ պատճառն այս է, զի յամենայն ամի մետասան աւուրք յառաջ կատարէ լուսինն զընթացս իւր, քան զարեգակն, զի յաւուրս շորեքշաբթի ստեղծ Աստուած զարեգակն ընդ առաւօտս և զլուսինն ընդ երեկս, և ի ստեղծման լուսինն մետասան մասն պակաս էր ի լընթացից արեգականն և այն լինի յամիսն ժամս մետասան և ի տարին՝ աւուրս մետասան, որ կոչի վերադիր:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ըստ նահանջիցն պակասեցո:

ՊԽ.— Եւ այս վասն տէրունեան լրմանն, զի ի նահանջի ամն զհասարակածն յառաջ փոխէ, այն՝ մի թիւն, որ ի փետրոսարն է և թէ վերադիրն մեր ո՛չ պակասի, լրումն մեր ո՛չ զուգի ընդ այլոց լրմանց, այլ մի աւուրք յառաջ հանդիպի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ըստ իննևտասներեկացն յաւել:

99բ

ՊԽ.— Զաւել/լեալսն յիննևտասն ամի ի վերայ ածելով հաւասարէ զպակասումն նահանջիցն: Եւ այն որ ասէ՝ իննևտասներեակին Կրկոտասան ած, պատճառն այն է, զի յապրիլի երեքտասանիցն, որ է սկիզբն բոլորին, մինչև ի մարտի քսան և եօթն, որ է կատարումն բոլորին յամենայն ամի, մնացեալ լինի մասունք իննևտասն ի վերադրացն հալոց և ի իննևտասն ամին լինին մասունք երեք հարիւր վաթսուն և մի երեսնամասնեայ ժամք երկոտասան և մնայ մաս մի: Իսկ երկոտասան ժամքն, որ եղև օր մի ըստ լուսինն աւուրց, այս է, որ ասէ իննևտասներեկի ամին երկոտասան ած, զի զոր նահանջն պակասեցուցանէ, այս լցուցանէ:

1. Շարունակված նախորդ համարից:

28.— Զի՞նչ է որ ասէ ութն հանապազ ի բաց երթ:

ՊԽ.— Յառաջին ամին թուականին ո՛չ նահանջ կայր և ո՛չ իննևտասներեակ, զմինն մետասան բազմապատկել և ութն երթեալ, մնայ երեք, այս է որ ասէ ութն հանապազ երթ, զի քան զդնել թուականին հայոց վերադիրն քսան և երկու էր, և ի դնել թուականին վերադիրն երեք էր, զի երբ զառաջին ամին բազմապատկես, լինի մետասան, և բերես ի վերայ զհին վերադիրն քսան և երկու, լինի երեսուն և երեք, հան ի բաց զհին վերադիրն քսան և երկու և զնոր վերադիրն երեք, մնայ ի միջոցն ութն, այս է որ ասէ ութն թիւ հանապազ ի բաց երթ:

28.— Զի՞նչ է երթ երեսուն երեսուն:

ՊԽ.— Վասն զի վերադիրն թէ անցանէ քան զերեսունն, զերեսուն երեսուն զնալ պարտ է և այս է, զի ամիսք ժողովեալք ի մետասանիցն քանակի այսր թուոյ, զսոսա ի բաց որոշելով, մնացեալքն լինին ամիսք ներկայի լուսինն ամի:

28.— Զի՞նչ է եօթներեակն:

100ա

ՊԽ.— Աւուրք են, որ շաբաթանան, և է այսպես: //Կալ զաւուրս տարոյն երեք հարիւր վաթսուն և հինգ, շաբաթս արա եօթն եօթն, և մնայ մի օր և այն է, որ աճեցուցանէ զնա, զի մնացորդք տարոյն աճէ, մինչև լինի եօթն օր և ապա ի նմին դառնայ: Եւ այն որ ասէ երեք ի վերայ բեր կամ չորս ի բաց երթ, պատճառն այն է, զի նախ քան զթուականն հայոց եօթներեակն երեք էր և յորում ամի զթուականն եդին՝ չորս էր: Արդ, յորժամ եօթներեակ առնես, երեք ի վերայ ած, որ չորսն եօթն լինի, և կամ չորս ի բաց երթ, որ նորոյ սկիզբն լինի շաբաթուն:

28.— Զի՞նչ է որ ասէ կալ թիւ մի:

ՊԽ.— Զառաջին օր ամսոյն ասէ, որպէս յօրագիտին զքանիս ամսոյն:

28.— Զի՞նչ է որ ասէ կալ հանապազ երեսուն:

ՊԽ.— Զաւուրս միոյ լուսինի ասէ, որ ի պակասեցուցանելն զվերադիրն և զկիսակն, զծնունդ լուսինն յայտ առնէ:

28.— Զի՞նչ է, որ ասէ կալ հանապազ քառասուն և հինգ:

ՊԽ.— Երեսուն աւուրք լուսինն և հնգետասն ի վերայ, որ զլրումն ցուցանէ:

28.— Զի՞նչ է բոպէն

ՊԽ.— Յաւուրն երկու մասն պակասէ ընթացք լուսինն և ի երեսուն օրն վաթսուն մասն, զոր բոպէ կոչեմք: Եւ զվաթսուն հինգ հինգ թիւ ժամս առնեմք, որ լինի երկոտասան և զտասնեմք զծնունդ և զլրումն լուսինն:

28.— Զի՞նչ է կալ զաւուրս լուսինն, չորեքապատկեա և հինգ հինգ թիւ ժամս արա:

ՊԽ.— Վասն զի ի հնգետասան աւուրն չորեքապատկեալ, լինի վաթսուն, որով ցուցեալ լինին ժամք և կիսաժամք և մասունք նոցին:

28.— Զի՞նչ է որ յայտնութիւն ոչ տայ արկանել ի վերայ, այլ ասէ կալ նահանջն և տուր մեհեկի ամսոյ:

100բ

ՊԽ.— Վասն զի յարաց երեսուն դի//վեցաւ յայնժամ յայտնութիւնն և յետ նահանջից առաջին ամն էր և այս է պատճառն, որ երբ թուական առնէ, ասէ կալ թիւ մի յարաց և թուեալ յայտնութիւնն:

28.— Զի՞նչ է որ ասէ կալ առանց կիսակի:

ՊԽ.— Զի առաջաւորն աւագ լրմանն պատկեր է որպէս ոչ անդ և ոչ աստ առնել զկէսն:

28.— Զի՞նչ է որ ասէ կալ երեքտասան և զնահանջն:

ՊԽ.— Վասն զի յառաջին ամի թուականին հասարակածն յահի երեք-տասան դիպեցաւ, զայն երեքտասանն ի վերայ նահանջին աւելարկանել և առաջին ամսոյն տալ: Այսպէս իմա և զամենայն եղանակսդ, և զտօնսդ, որք նահանջիւ են գրեալ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է կալ հանապազ քառասուն և վեց:

ՊԽ.— Զի տէրունեան լրումն օր մի աւելի առնու, քան զայլ լրմունս տարոյն և այս, վասն այնորիկ, զի արտաքոյ հասարակածին հանցէ զպասեքն, յայն սակս տալ երթալ զվերադիրն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ աւել՝ թէ քան զհասարակածն աւելի է, ի նմին ամսեան է, ապա թէ պակաս է, յառաջիկայ ամիսն անցանէ:

ՊԽ.— Որպէս ասաց, եթէ քան զհասարակածն յառաջ կամ ի հասարակածին անհնար է մեզ տօնել, այլ աւուրճ միով յառաջ տանեմք:

ՀՅ.— Զի՞նչ է միւս կիրակին անցո:

ՊԽ.— Զի ի մի ամին երկու զատիկ մի արասցուք, և է այսպէս. զի անցեալ զատիկն լինի լեալ յառաջին օր տարոյն և միւսն լինի յեւս յետի օր տարոյն, որպէս մինն լինի լեալ ի մուտն նաւասարդոյ յառաջին օրն, և միւսն յեւս տարոյն յաւելեաց ի հինգն, և այս է ի միւս շաբաթն անցանելն:

101ա

ՀՅ.— Զի՞նչ է կալ/նուիս զատիկն պատճառն կամ անագան և երեքտասանն լուսինն:

ՊԽ.— Արդ՝ ստոյգ պատճառ զատիկն այս է, զոր ասացեալ է քաջ հոռտորաց, զի կատարէ արեգակն զտարին յաւուրս երեք հարիւր վաթսուն և հինգ, իսկ լուսինն՝ երեք հարիւր յիսուն և չորս, մետասան օր պակաս, քան զարեգակն, զի յամէն ամսոյ մնայ ի լուսնէն կէս օր, որ ի երկոտասան ամիսն լինի վեց օր և հինգ օր աւելեաց, որ լինի մետասան օր և այս է, որ ամի՛ ամի բարդի ի վերայ լուսնին և կոչի վերադիր, և ըստ յաւելութեան վերադիրն ի ներս կոյս մղէ զզատիկն և առնէ կանուիս զատիկ: Եւ ի յերեք ամիս լինի վերադիրն երեսուն և երեք օր և յայնմ ամի երեքտասան լուսնին լինի և կարի անապան զատիկ առնէ, որ ի դուրս կոյս մղէ երեքտասան լուսնին:

ՎԱՍՆ ՊԱՏՃԵՆԻ ՀՈՒՄԱՅԵՑԻՈՅՆ ԵՒ ՎԱՍՆ

ԿՐԿՆԱԿԱՑ ԵՒ ԿԻՍԱԿԱՑ

Կալ զյունուարի ամիսն երեսուն և մի և երթ եօթն եօթն, և որ մնայ՝ կրկնակ է փետրուարոյ. և այսպէս՝ այլքն ի կարգին:

Վասն կիսակաց. կալ զյունուար երեսուն և մի և երթ քսան և ինն, որ մնայ կիսակ է փետրուարոյ. սապէս և այլն ի կարգին:

ՀՅ.— Զի՞նչ է մեծ յարակայն:

ՊԽ.— Յառաջին թուականին հայոց ի յունուարի եօթն մուտ էր մեհեկի ամսոյ վեց, այն որ յառաջն էր յունուարի և հինգ աւելիքն, որ լինի տասն և մի, զոր կոչեցին յարակայ յունուարոյ: Կալ զյունուար իւր յարակայովն, և զերեսուն երթ, որ մնայ՝ յարակայ է փետրուարոյ: Եւ յայնպէս արա և զայլսն ամենայն՝ որ ի կարգին են:

101բ

ՀՅ.— Զի՞նչ է միջնայարակայն:

ՊԽ.— Որպէս ասացաւ, յիսկզբան թուականին հայոց ի յունուարի եօթն դիպեցաւ, ամասմուտն մեհեկոյ վեց օր աւագ էր յունուարի, վասն այնորիկ զյարակայն յունուարոյ վեց, և փետրուարի վեց, եղև կաղանդ արեգ ամսոյ և զվեց յարակայ ասեն փետրուարոյ, իսկ ի մարտի ութն մուտ էր ահիկ ամսոյն, զի եօթն օր յառաջ եղև և հինգ աւելիքն, որ լինի յարակայ մարտոյ նը-

կոտանան. և այսպէս ապա ի կարգ անկեալ մինչև ցրեկտեմբեր զաւելուած ամսոցն և զաւելիսն Հոռմայ զուգեալ արտայայտէ զյարակայս իւրաքանչիւրոցն:

28.— Զի՞նչ է փոքր յարակայն:

ՊԽ.— Ի մեծ յարակայէն զեօթն ի բաց առ, որ մնայ, այն է փոքր յարակայ, և յայլում տեղի տասն ասեն ի բաց տանել: Եւ այսքանիւք դտցես զուգաւորութիւն ազգաց:

28.— Զի՞նչ է թուականն Հոռմայեցոցն:

ՊԽ.— Ամենայն թուականք ազգաց զառաջագորութիւն իրեանց ցուցանեն, որ յառաջ քան զհայոցս անշարժ թիւ յիսկզբան տումարի իւրաքանչիւրոցն իբրև հիմն հաստատուն նախ քան զժամանակն, որ յետոյ մեկնեցին և անուանեցին հայոց, որ յառաջ էր քան զմեր ժամանակա շարժականս, վասն որոյ ասէ կալ այսչափ, բեր ի վերայ և զհայոյն, քանզի սա թիւ է շարժական հռչակեալ յազգս և ահա յայտ եղև թէ յառաջ է:

28.— Զի՞նչ է շրջան մի ամբ ԵԼԲ (532):

102ա

ՊԽ.— Զի արփիագեղն շարագրեալ միական ընթացիւք երթեալք ընդ չափողին գիշերոյ պարառութեամբ քսան և ութ իննևտասներեակին և իւր փոքուն՝ աստանօր վճարեալ զպարտուցն խմոր: Դարձեալ զլուս ի կարգ ամսոցն և վերադրացն և եօթներեակացն ըստ ի սկզբանէ ընթացան չափեալ:

28.— Զի՞նչ է որ երթամք իննևտասն իննևտասն յորժամ վերադիր առնեմք:

ՊԽ.— Վասն զի լուսինն ի իննևտասն ամին դառնայ:

28.— Եւ ո՞վ է որ դարձուցանէ զնա:

ՊԽ.— Ամիսքն նաահնջեալ շարաթանան, վասն զի վերադիրք լուսինն մետասան աւուրք, մնացեալքն յարեգակնէն ժողովին ի իննևտասն ամին և լինի եօթն ամիս պակաս օր մի, սկսեալ յապրիլի երեքտասանիցն, որ է զլուս բոլորի ապրեկեանցն մինչև ի քսան և հինգ մարտի, որ է կատարումն բոլորին:

28.— Զի՞նչ է որ ի տասներորդ կանոնին թիւ մի յաւելու:

ՊԽ.— Զի պակասեալ օրն յեօթն ամսոյն ընու աւելի օրն այն, որ ասէ իննևտասներեակի երկոտասան ած, և օրն այն ի ներքս անկանելով եօթն ամիս կատարեալ առնէ և դարձումն լուսնի այն կոչի, զի լրմունք զատկին ի նոյն ամիս դառնան և ի նոյն քանիս: Բայց և զայս գիտելի է, զի մնացեալ մասունքն, որ յամենայն ամի իննևտասն մասն մնացեալ լինի՝ ըստ հայոց վերադրաց և ո՛չ ըստ հոռմի, որ ժողովին ի իննևտասն տարին և լինի երեսնամասնեալ ժամք երկոտասան, որ է ըստ լուսնին օր կատարեալ: Եւ առնէ զվերադիրն երկոտասան և մնայ մասն մի աւելի:

28.— Իսկ մասն այն սկսեալ յԱդամայ [որքա՞ն ժողովի] մինչև յեօթներորդ դարուն:

102բ ՊԽ.— Ամն ժողովի և լինի մասունք երեք հարիւր և վաթսուն, որ լինի երեսնամասնեալ // ժամք երկոտասան, որ է ըստ լուսնի օր կատարեալ: Եվ առնէ զվերադիրն երեքտասան, այն է որ կոչի իննևտասներեակից իննևտասներեակ, և այս է զոր ասեն իմաստունքն կատարեալ լուսին: Դարձեալ ասեն

իմաստունքն, թէ յորժամ օրն այն ի ներքս անկանի, վերջին լրումն լուսնին, որ ոչ մաշէ և ոչ աճէ, այլ միշտ կայ կատարեալ, որպէս ստեղծաւ յառաջագոյն և ոչ փոփոխի ըստ ժամուց, այլ միշտ յերեկորեայ ելանէ, որպէս ստեղծաւ յառաջագոյն մինչև ի կատարումն ժամանակաց: Իսկ ոմանք ասեն թէ՛ լուսնին ո՛չ կատարի և ո՛չ գործի, այլ մասունքն իւր կատարի, որպէս ցուցաւ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ երթամք քսան և ութ քսան և ութ յորժամ եօթներեակ առնեմք:

ՊԽ.— Վասն զի արեգակն ի քսան և ութ ամն դառնայ:

ՀՅ.— Եւ ո՞վ է որ դարձուցանէ զնա:

ՊԽ.— Արեգակն կատարէ զտարին յաւուրս երեք հարիւր վաթսուն և հինգ և ժամս երեք, իսկ երեք ժամն ժողովեալ, ի շորս ամն լինի օր մի, որ կոչի նահանջ, որ է որոշումն ժամանակաց, իսկ ի քսան և ութ ամին լինի եօթն օր, որ է շաբաթ: Եւ այս է որ կոչի նահանջից նահանջ և դարձեալ յառաջին դառնայ: Եւ դարձումն յարեգական կոչի, զի եօթներեակի խորանքն յառաջին խորանն դառնայ ըստ հոռոմի տումարի և ոչ ըստ հայոց:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ երթամք քսան և ութ քսան և ութ, բերեմք ի վերայ մնացելոյն շորս մասն:

ՊԽ.— Զի նահանջեալ եօթներեակն չէ շաբաթացեալ և երեք ժամքն ի շորս ամի օր մի, զոր կրկնեն զեօթներեակն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է եօթներորդ աւելեացն:

103ա ՊԽ.— Զի եօթներեակ առաջիկայ ամին յի/սկզբան երրայեցոցն այսպէս պատահեաց և վարի մինչև ցայսօր ամենայն ազգաց:

ՀՅ.— Զի՞նչ է մի թիւն որ յաւելու յեօթներեակն ամենայն ազգաց:

ՊԽ.— Սա զամենայն թիւն ժողովէ մինչև ցեօթնից եօթն, որ մի ամ ասի յորելեան:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ ի փետրուարի յելան գտանի օր նահանջի:

ՊԽ.— Վասն զի աստ մտանէ եօթներեակին թիւն, որ յառաջ ածէ զհասարակաւորութիւն և զեղանակաց շարժումնս:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ ի մարտի քսան հասարակածն:

ՊԽ.— Վասն զի աստ պատահեաց ի բաժանման լեզուացն և կայ անշարժ ո՛չ միայն այս, այլ և ամենայն տօնք և յեղանակք ազգաց իւրաքանչիւրոցն, քայց ի հայոց, զի զօրն յաւելեալ ի շորս ամն, նոքա եօթներեակն յաւելին: Հայք առանձինն նահանջ վարգեցին, զոր ոչ գովեցին ներհունք արհեստին: Այլ և սա հիմնեցին նոքա տումար մերոյ ազգիս անշարժելի, որպէս և այլոց ազգաց, որ գտանի կարգեալ ի մեծէն Սարկաւագէ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է հնգեակն և վեցեակն:

ՊԽ.— Սկիզբն հնգեակի և վեցեակի յապրիլ շորիցն է ի լրմանց բոլորակին, վասն զի հնգեակն աւուրքն է, որ յառաջ քան զմարդոյն կազմութիւն, որ է աւուրք աւելեացն, իսկ վեցեակն՝ կէս ամսոցն է, որ ի երկոտասան ամիսն մնայ վէս կէս օր ի լուսնէն և լինի վեց օր և սոքա միաբանեալ, լինեն վերադիր հոռոմին:

ՀՅ.— Զի՞նչ է տարին և ամն:

103բ ՊԽ.— Տեսանելով զարեգակն շրջանէ ի շրջան փոխեալ, իմացան զպակասութիւն // աւուրք իւրոց, ասացին՝ տարաւ, իսկ ամն՝ ըստ ամսոց եղեալ անունն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է տարին, և ամիսն, շաբաթն, և օրն, ժամքն՝ և մասունքն:

ՊԽ.— Տարին ունի երկոտասան ամիս, որ է հիսուն և երկու շաբաթ, և օր մի և վեց ժամ, իսկ բոլոր տարին ունի արեւոյս երեք հարիւր վաթսուն և հինգ և վեց ժամ, և այն վեց ժամն ժողովեալ ի շորս ամս, լինի օր մի, և այն է որ կոչի նահանջ: Եւ բնական օրն է քսան և շորս ժամ, և տասն մասն և կէս, բայց գիտելի է, զի օրն պատկեր է ամսոյն և տարոյն, զի տարին ունի երեք հարիւր վաթսուն [և հինգ] օր, և ամիսն ունի երեք հարիւր վաթսուն ժամ, և օրն ունի երեք հարիւր վաթսուն մասն միայն ի տիւն, զի յամենայն արեւոյս արեգակն զընթացս իւր կատարէ քսան և շորս ժամ և տասն մասն կէս և տասն մասունքն ժողովեալ յամիսն լինի ժամս տասն, ի բոլոր տարին առնէ զհինգ օր անկեացն, իսկ կէս մասն լինի յամիսն կէս ժամ և ի տարին, վեց ժամ, և ի շորս տարին օր մի կատարի, և այս է նահանջն:

Եւ գիտելի է, զի բաժանեալ են իմաստունքն զերկինքն երկոտասան կենդանակերպս և զմի կենդանակերպն՝ Կրեւուն աստիճան, և զմի աստիճանն վաթսուն տաղիղայ, և զմի տաղիղան՝ վաթսուն սանիա և զմի սանիան՝ վաթսուն դաւալիթ, և զմի դաւալիթն՝ վաթսուն դաւիթա, և այսպես փոքրացնեն մինչև ի տասնեակն, և փոքր ասեն, որ ցուցանեն զաշխարհս առ ի համեմատելով առաջի երկնիցն իբրև զհատ խաշխաշի ի վերայ երեսաց ծովու մեծի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է նաւրուզ:

ՊԽ.— Նաւրուզ, որ թարգմանի նոր օր, և է ինքն գարնանամտի օր պարսից, և հնդկաց, և է մարտի երկոտասան:

104ա ի ՀՅ.— Զի՞նչ է պուրճ, և տարաճայ, և այլն:

ՊԽ.— Պուրճ՝ կենդանակերպ, տարաճայ՝ աստիճանն, տաղիղա՝ մասունք, սանիա՝ բույլ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է քեաւիքեապ:

ՊԽ.— Մոլորակ ասել է:

ՀՅ.— Զի՞նչ է քեաւիքեապլեր:

ՊԽ.— Մոլորակն ասելի է:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ըռաս, և զի՞նչ է զանապ:

ՊԽ.— Ըռաս՝ գլուխ վիշապին, զանապ՝ տուտ վիշապին:

ՀՅ.— Զի՞նչ է սարիսալ:

ՊԽ.— Տարեգլուխ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ծիածան:

ՊԽ.— Գէջ օդն գոգացեալ և ընդդէմ ելեալ արեգականն առնու զլոյսն ի նմանէ ըստ բոլորակ ձևոյ նորա: Եւ զանազան գոյնքն է շորից տարեւոյս գորին, որ են յօդք՝ սեան հողոյն, սպիտակն՝ ջրոյն, կապոյտն՝ օդոյն, դեղինն՝ հրոյն, և խառնուածն ի նոցանէ է ծիրանին և կարմրագոյնն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է բակն ընդ լուսնի և արեգական:

ՊԽ.— Մնացեալ ամպ է շուրջ զաստեղօքն, որ քարէ լինքն զսպիտակ լոյս մոլորակացն և լուսաւորի, եթէ ի պարզոյ լինի՝ նշան է խոնաւութեան, եթէ խոնաւ՝ նշան է պարզոյ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է գիսաւոր աստղն:

ՊԽ.— Ոչ է աստղ, այլ գոլորշի վառեալ ի տարրական հրոյն, յորժամ մերձի ի նմա և տեւ որքան է հիւթ գոլորշոյն և լուսեղէն բաշտ արձակէ առ

ի ցուցանել եթէ ոչ է ի բնական աստեղաց, այլ է նշան փայլելոյ թագաւորաց պատերազմի, սովոյ կամ այլ ինչ խռովութեան երկրի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է թռիչն աստեղն:

104բ ՊԽ.— Գոլորշի է վերացեալ հողմով և մերձեցեալ ի հուրն, և վառի ի նմանէ և բռ/նութեամբ հողմոյն վարեալ, երևի իբրև զթռիչ աստեղ և փութով շիջանի:

ՀՅ.— Լոյսն աւտի՞ իջանի յերկիր:

ՊԽ.— Յարփույն երկնային իջանէ առ մեզ ի ցույցս ակնեւր յերկնային փառացն: Եւ ոմանք ի տարրական հրոյն ասեն բաժանումն և խզումն, և լոյս միայն իջանէ, ընդ այսմ ձայն Տեառն բաժանէ զբոց ի հրոյ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է փայլակն:

ՊԽ.— Փայլակն լինի ի շիջեալ հրոյն ջրով ամպոյն և հողմով, որ ի մէջն է վերստին արժարժի և արտաքս բացափայլէ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որոտն:

ՊԽ.— Գոլորշիք վերացեալ յերկրէ գէջ և շոր խառնեալ, իսկ գէջն լինի ամպ և շորն ի մէջ ամպոյն նեղեալ պատառելով զծալմունս ամպոյն, լինի որոտ և փայլատակունք ևս, զոր օրինակ՝ եթէ ոք պատառէ զկտաւ և թափի փողին, և զի նախ որոտն է և ապա փայլակն, այլ զի ձայնն յամբ հասանէ ի լսելիս, քան զփայլակն, վասն այն յետոյ լսի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է շանթքն:

105ա ՊԽ.— Շանթքն լինի ի գէջ գոլորշեացն, որ ի մէջ ամպոյն և ջերմութեամբն շորացեալ, քանզի հուր է քարացեալ և թանձր ծանրութեամբն ի վայր բերեալ կողի կայծակ և լինի յամառնային եղանակս և վասն առաւել և նուազ ջերմութեամբ, որ ի դուրս պատառմանն շիջանի: Եւ է որ ի մէջ օդոյդ դայ և շիջանի, և է որ յերկիր հասանի և պատառէ և ի վասն առաւել և ազդու զօրութեանն և ջերմութեանն զգայութիւն կենդանոյ և մարդոյ ապակառէ և պատահմունքն և քանակն և որակն մնայ, և բազումք տեսանեն զսուրն ի մէջ // պատենիցն հալեալ և պատեանքն անխանձ մնացեալ: Սապէս յմգիպտոս հուրն ընդ կարկտին իջանէր և վասն ազդու զօրութեանն զկենդանիսն սպանանէր և մարմինքն ամբողջ մնայր: Իսկ ոմանք ասեն թէ՝ կայծակն յթերէն հատանի և ոչ ուրեք դադարի, այլ ծակէ զերկիր և իջանէ ի ներքին կիսադունդն մինչև հասանի առ ազդակիցն իւր, ուստի անկաւ և անդէն դադարի: Իսկ հուրս որ ի մեզ կապեալ է ի նիւթ տկար ունի զայրելն, վասն որոյ զքանակն և զորակն նախ ապակառէ և ապա գոյացութիւն իրին: Եւ դարձեալ զի ի գոլորշոյ է բաղկացեալ, որ արտաքին մասն հով է գէջ և ներքինն ջերմ և շոր, վասն որոյ և զարտաքինսն պահէ և զներքինսն ապակառէ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ամպն և ուստի՞ ընծային անձրեք:

ՊԽ.— Երկու գոլորշիք վերանան յերկրէ, մինն շոր և ծխատեսակ և մինն խոնաւ և ի գէջ բնութեանց վերացեալ և ի սմանէ լինին մառախուղ և սառնամանեաց տեսակք, ամպ, և ձիւնաբերք, և կարկուտք, իսկ շորոյն հողմունք և հնչմունք զանազան, որոտմունք և փայլատակունք, կայծակ և այլն, որպէս ցուցաւ: Իսկ ամպն լինի յորժամ զօրութեամբ արեգականն վեր քարշին գոլորշիք ի ջրոց և ի գէջ տեղեաց: Եւ վասն թանձր գիշութեանն ի տես գալ և սեղմացեալ և ի վերայ միմեանց լինի ամպ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է մառախուղ:

ՊԽ.— Մառախուղն է մթազոյն գոլորշի անձնեղական ջրոց, քան զօդ

105բ թանձր և քան դամպ անօսր, սա ոչ դատնայ ի յամպ կամ ի յանձրե, այլ մղի ի վայր // կոյս և մեայ մերձ երկրի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ցօղ:

ՊԽ.— Ցօղ է գիշութիւն ի պարզոյ իջեալ, զի աստեղք ի գիշերի քարշեն ի վեր և ի ծագել յառաւօտոյն դարձեալ յետ ի յերկիր անկանին մանրամասն շիթք և դարձեալ ընդ ծագել արեգականն ի վեր քարշեալ ժողովին ի ծայրս խոտոց և ծանրացեալ կախին իբրեւ զմարգարիտս:

ՀՅ.— Զի՞նչ է եղեամն:

ՊԽ.— Նոյն ցօղն թերասառոյց ի վերայ երկրի, իսկ անձրեւն է ջուր իջեալ ի թօթափմանէ ամպոց թանձրացելոց և խոնաւութեանց:

ՀՅ.— Զի՞նչ է ձիւն:

ՊԽ.— Զիւնն ծնանի ի ջերմացեալ ամպոյ ի մէջ երկուց ներհակ հողմոց և գործեալ լինի ի փրփրատեսակ և սպիտակագոյն և սառուցեալ ի ներհակ հողմոյն համանգամայն ընդ փոխին ի ջրոց, վասն այն մասնկունքն նորա ոչ խտանան, այլ անդալտացեալ ի վայր բերի և կոչի ձիւն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է կարկուտն:

ՊԽ.— Կարկուտն ծնանի ի ջերմացեալ ամպոյ ամենեւին զօրությամբ արեգականն քարշեալ ի վեր և ի հիւսիսոյ հողմոյն, որ կոչի Ապարքտիաս, լինի պաղեալ և ըստ շափոյ թանձրութեանն պատառեալ բեկանի և ի վայր բերմամբ գնդի ի ջերմութենէ օդոյս և լինի կարկուտ: Այստեղիկ ի գէշ գոլորշոյն լինի, իսկ շորն ի ցրումն վանելով արտաքս հոսմանէն՝ հողմ եղև:

ՀՅ.— Զի՞նչ է հողմ:

106ա ՊԽ.— Հողմք նախ ի շորս դէմս բաժանի և իւրաքանչիւրքն դարձեալ յերիս բաժանին, որ լինի բովանդակն երկոտասան, երեք արեւելից և երեք արեւմտից, երեք հարաւոյ և երեք հիւսիսոյ: Արեւելիցն բարեխառն է և ածէ արեւ // և անոյշ անձրեւ, աջ կողմանն շորացուցանող է և ձախ կողմանն դիջացնող է: Հարաւոյն առնէ որոտ, փայլակ, անձրեւ խիստ: Աջ կողմանն հալէ զպաղս և ձախ կողմանն առնէ մառախուղ և մէգ և վրդովմունք յամպս: Արեւմտեանն շարժէ ի ծաղիկս: Աջ կողմանն ածէ անձրեւ և ձախ կողմանն կալմէ զամպս: Հիւսիսոյն կալմէ զկարկուտն: Աջի կողմանն առնէ զձիւն և ձախ կողմանն նեղէ դամպս և կապէ զանձրեւ: Դարձեալ, արեւելիցն ունի զօրութիւն յղութիւն առնել օդոյ և լնուլ ջուրք: Եւ արեւմտիցն՝ ճնշելոյ և քամիւլոյ: Ունի հողմ հիւսիսոյ, որ առնէ տապութիւն և շորութիւն: Եւ հողմն հարաւոյ առնէ լուծութիւն և յերկարէ գտկարութիւն: Իսկ արեւելից և արեւմտիցն տաժողք են և բարեխառն: Եւ և այլ եկամուտ և պատահական հողմունք, որք ելանեն ի լերանց և ի ձորոց և ի ծովուց, որք են բնականք, որք չեն ընդ թուով արկեալ: Ոմանք յերկրէ բղխեն որպէս զաղբիւր, և ոմանք ի յամպոց բախմանէ յօդոյ ծնանին:

ՀՅ.— Զի՞նչ է մրրիկն:

ՊԽ.— Ի պատուաժէ երկրի ելանեն արգելեալք ի ձմեռան ժամանակի ցուրտք և շրջապատեալք ջերմ օդով թռչին ի վեր, զոր փոթորիկ անուանեն, որ խնդրէ զվերին ընկերս իւր՝ զցուրտն, մինչև կորնչի:

ՀՅ.— Զի՞նչ է գետնաշարժն:

107 ՊԽ.— Թանձր գոլորշի է արտաքոյ քարշեալ յերկիր և նեղեալ // և յելսն շարժէ զերկիր և կամ հողմն արտաքս թիրեալ ի ճանապարհէ իւրմէ և ի խո-

ռոչս երկրի մտեալ և վասն թանձրութեան երկրին շարժէ զնա, մինչև գտանէ ելս և ապա դադարէ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ ջուրք ծովու աղի են, և վասն է՞ր աղբիւրք և գետք, որ առ մեզ են, բղխեն՝ քաղցր են:

ՊԽ.— Զուրք ծովուն ընդ մեջ երկրին անցանհն և պարզին ի ժանգոյն և ի դառնութեանցն, զի երկիր և աւազք զդառնութիւն յինքեանս քաշեն և մնայ քաղցր ջուրն, որ բղխէ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է և կամ ուստի՞ ջերմանան աղբիւրք և ջերմուկք:

ՊԽ.— Որպէս ի մեջ երկրի գոն երակք ջրոյ, նոյնպէս և հողմոյ, ուստի ի վեր փշեն, նոյնպէս և հրոյ, ուստի ծծումբն զօրութեամբ ունի զհրոյն, և յորժամ աղբիւրք ջրոյ մերձին յերակն հրոյ, որ է ծծումբն, ջերմանան խիստ կամ թոյլ՝ ըստ մերձ և հեռի անցանելովն:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ աղբիւրք ի ձմեռային ջերմ բղխեն և յամարայնի՞ ցուրտ:

ՊԽ.— Նախ զի ձմեռն ջերմութիւնն ի սիրտ երկրի ժողովի և ամառն ի վեր ի յերեսն սփռի, որպէս ծառք որ ի ձմեռայնի յարմատն ժողովեն ջերմութիւնն, նոյնպէս և երկրի: Դարձեալ ձմեռն հեռանայ յերեսաց երկրի և մերձի ի ներքոյ երկրի, նոյնպէս ամառն մերձի յերեսս երկրի և հեռանայ ի ներքուստ, վասն որոյ բղխեն ջերմ և ցուրտ:

ՀՅ.— Զի՞նչ է որ ի լերինս բղխեն աղբիւրք առաւել քան ի դաշտս:

ՊԽ.— Նախ ասեն ոմանք թէ ո՛րքան բարձր է ի վերայ երկրի հողն, նոյնքան ծործորք է ի ներքին կողմն, վասն որոյ ջուրք ծովուն դիւրեաւ ելանեն և այլ զի ամենայն ուրեք հողն ընդ ջրոյն խառնի և յայտ է ի ջրհորս, և 107 ա ջուրն որ բարձրացեալ է ընդ հողոյն // իջանէ ի խոնարհ և բղխէ աղբերք: Դարձեալ ցոյցք է ամենահրաշ խնամոցն Աստուծոյ, որ զհոսանուտ ջուրս ներքին ի մէջ լեռանց ի վեր հանէ ի սկիւտ կենդանեաց որ անդ Կն և յոռոգումն բուսոց և տնկոց:

ՀՅ.— Վասն է՞ր կոշի երկիր:

ՊԽ.— Նախ զի երկու փր է, այսինքն հող և ջուր, զի տնի ջուր ընդ իւրեաւ ի ներքուստ և ի դրուց, և դարձեալ զի երկիր յերերման և ի տատանմանէ ի մեջ փորձանաց, վասն որոյ ասէ երկիր և կայ ի կասկածանս, զի երկիւղ կայ անկանելոյ ի բարոյն և թէ անկեալ ես երկիր ի պատժոց, այլ և աշխարհ կոշի աշխար և սուգ և տրտմութեան հովիտ:

ՀՅ.— Զի՞նչ պետք են բարձրագոյն լերինք:

ՊԽ.— Նախ զի հաստատութիւն և քրդունք են երկրի և բաժանիչք, և սահմանիչք աշխարհի, այլ և տեղիք են բարեխառն ի շող ժամու և յամրոց խռովութեանց աւուրց, դարձեալ ի պէտս բուսոց և բժշկական դեղոց ընդ սմա բուսեցաւ զխոտ ի լերինն: Եւ են տեղի երէց մեծաց և փոքունց, ընդ սմա լերինք բարձրունք են եղջերոաց և վէմք ապաւնէք նապաստակաց:

ՀՅ.— Վասն է՞ր ի ստորոտս լեռանց առաւել շող լինի, քան զգլուխն, որ մերձ է արեգականն:

ՊԽ.— Նախ զի շնամունք հողմոց ի բարձունս են և բարձանց ջերմութիւնն բարեխառն են, իսկ ի դաշտս ոչ է հողմն, վասն որոյ առաւել շող է: Դարձեալ՝ զի վերին մասն օդոյն պարզ է և ներքին մասն մերձեալ յերկիր թանձրանայ ի շորութեանց նորին և ջերմութիւնն խառնեալ ընդ այն և առաւ-

ւել շող լինի և այլ անդ մէկին և աստ վրէկին ջերմութիւն, դի հասեալ ի գոգ երկրի մակդարձութեամբս ժողովի առ նա և շող լինի:

107բ 28.— Քանի՞ են գլխատր արարածք:

ՊԽ.— Ոմանք քսան և երկու ասեն՝ ըստ նշանագրացն երրայեցոց և այլք քսան և չորս՝ ըստ ժամուց ատուրցն: Եւ է այս. առաջին ատուրն եօթն են, այսինքն՝ հրեղեն երկինքն և չորս տարեբքն և լոյսն և հրեշտակք ընդ լուսոյն, երկրորդ օրն՝ հաստատութիւնն և ջրեղեն կամարն և ծովք և ցամաք երկիր, երրորդ օրն՝ բոյսք և տունք և դրախտն, չորրորդ օրն՝ արեգակն և լուսին և աստեղքն, հինգերորդ օրն՝ լուղակք և թռչունք, վեցերորդ՝ ցամաքային կենդանիք և Ադամ և Եւա, եօթներորդ օրն շաբաթ, որ է հանգիստ, այլ և՛ տիւ և գիշեր, որք ընդ լուսոյն եղեն, որով լինի քսան և չորս: Եւ սոքա են գլխատրագոյնքն, իսկ ամպք և հողմունք՝ ի յօդոյն, որպէս քարինք և երկաթ՝ ի յերկրէ:

28.— [Ո՞րպէս] եղև բացատ ժամանակի ի ստեղծանելն:

ՊԽ.— Որպէս քթթել ակամն, որ քան վաղվաղակի կարես բանալ դակն, զրոլորն համանգամայն ստեղծ, այլ զմասունս որոշեաց յատուրս վեց, որ վերոյ ասացաք զամենայն և այլն իւրն է գիտելի ամենագէտն Արարչին, իսկ մեզ, զոր գիրք սուրբ լռեալ են՝ լռութեամբ պատճառեցի և մի՛ մտացածին բանիւք վտարանդեալ ի գուր կորստեան անկցուք: Այլ յամենայնի փառաւորեացուք զԱմենասուրբ զԵրրորդութիւնն յաւիտեանս ամէն:

